

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ¹

Φάνης Κακριδής
Ομότιμος καθηγητής
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
fakak@otenet.gr

Αναμνήσεις ενός παιδιού που το καλοκαίρι του 1945 ταξίδεψε στην Κρήτη με τον Νίκο Καζαντζάκη.

Εύχομαι να ζουν ακόμα πολλοί που έχουν γνωρίσει προσωπικά τον μεγάλο Κρητικό, και να έχουν να πουν πολλά για την προσωπικότητά του. Λίγοι θα είχαν, ωστόσο, τη δική μου τύχη, να τον γνωρίσουν κιάλας στη δεκαετία του '40, όταν ήταν στα εξήντα του, και κατοικούσε ακόμα στην Αίγινα.

Η πρώτη μας γνωριμία ήταν έμμεση, το 1939/40, τότε που η αδελφή μου κι εγώ περιμέναμε πώς και πώς να κυκλοφορήσει το περιοδικό της Νεολαίας, να διαβάσουμε τη συνέχεια του παιδικού του μυθιστορήματος *Μέγας Αλέξανδρος*.² Η δεύτερη, έμμεση πάλι, επαφή μας ήταν το μεσημέρι της Πρωτοχρονιάς του 1940, όταν ο πατέρας γύρισε σπίτι βασιτώντας αγκαλιά ένα από τα τριακόσια αντίτυπα της *Οδύσσειας*, στην πρώτη της μνημειακή έκδοση του 1938, σε μεγάλο σχήμα και βαρύ χαρτί. Φαρδιά πλατιά, με χοντρό κόκκινο μολύβι και στην ιδιότυπη ορθογραφία του ποιητή, η αφιέρωση: *Του αγαπητου φιλου και συντρόφου Γιάνη Κακριδη, 1.1.40*. Μόλις εκείνο το πρωί είχαν γνωριστεί προσωπικά οι δυο τους στο βιβλιοπωλείο του Χρυσόστομου Γανιάρη, αλλά βέβαια η αμοιβαία εκτίμηση προϋπήρχε. Τη δεύτερη συνάντησή τους στο σπίτι του Γεωργίου Παπανδρέου, το Γενάρη του 1942, όταν πρωτομίλησαν για τη συνεργασία τους, την αφηγείται ο ίδιος ο Ι. Κακριδής στο άρθρο του *Η μετάφραση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας: το χρονικό μιας συνεργασίας*.³

Τότε, μέσα στην Κατοχή, με την οριστική απόφασή τους να συνεργαστούν, ξεκίνησε ένα πέρα δώθε ανάμεσα στην Αίγινα και τη Νέα Σμύρνη. Αρχικά, ήταν επιστημονικά βιβλία που πηγαινόρχονταν, γιατί ο Καζαντζάκης ήθελε να ενημερωθεί σε βάθος για τα ομηρικά έπη, πριν αρχίσει να τα μεταφράζει. Σπάνια και με ειδική άδεια των δυνάμεων Κατοχής ταξίδευε ο ίδιος στην Αθήνα, και ήταν ύστερα από ένα τέτοιο ταξίδι που μας έστειλε μια κάρτα με τον νεανικό Ιωάννη τον Βαπτιστή του Α. del Sarto: *Αίγινα 15.6.44, Αγαπητοι μικροι, σπουδαιόι μου φιλοι ! Πού είσαστε προχτές όταν έφεβγα και δε Σας αποχαιρέτησα; Ποτε δε θα ξεχάσω τη μέρα που πέρασα μαζί Σας !...* Πιο συχνά ταξίδευε ο Κακριδής στην Αίγινα, απ' όπου γυρίζοντας μάς διηγόταν για το φίλο του, που έβγαινε στην προκυμαία να τον υποδεχτεί με το μακρύ

πορτοκαλί του πουκάμισο φορεμένο έξω από το πανταλόνι, όπως μια ζωή το συνήθιζε.

Ακολούθησε η Απελευθέρωση, που ο Καζαντζάκης τη χαιρέτισε με τη φράση *Η μεγάλη δοκιμασία της Ελλάδας πέρασε, μπαίνει τώρα σε μια άλλη ακόμα πιο μεγάλη και πιο επικίνδυνη. Είμαι πολύ ανήσυχος*.⁴ Λίγους μήνες μετά, η κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη, με υπουργό Εξωτερικών τον Ιωάννη Σοφινάνδουλο, αποφάσισε να συγκροτήσει επιτροπή που να καταγράψει τις αγριότητες των κατακτητών στην Κρήτη, και όρισε μέλη της τον ηρακλειώτη Νίκο Καζαντζάκη και δυο Γιάννηδες φιλόλογους καθηγητές: τον Χανιώτη Ιωάννη Καλιτσουνάκη και τον λίγο Ρεθυμνιώτη Ιωάννη Κακριδή, που η μητέρα του ήταν από τη γενιά των Χατζιδάκηδων της Μύρθιου. Φωτογράφος της ορίστηκε ο Κώστας Κουτουλάκης, από την Κριτσά στο Λασίθι.

Τα μέλη της επιτροπής συναντήθηκαν στις 29 Ιουνίου του '45, μεσημέρι, στο Ρολόι του Πειραιά, κι επιβιβάστηκαν στο αρματαγωγό Χίος, που θα έφευγε για την Κρήτη. Μαζί τους κι εγώ, δώδεκα χρονώ παρά κάτι, χαριστικά, για να ταξιδέψω με τον πατέρα μου ως την Κρήτη, όπου θα έμενα σε συγγενείς. Θυμάμαι πως στο ταξίδι κάποια στιγμή βρεθήκαμε όλοι ψηλά στην πλώρη, βλέποντας τα δελφίνια να παραβγαίνουν στο τρέξιμο με το πλοίο, ώσπου ο καπετάνιος, μας είπαν, έκοψε ταχύτητα, για να μη σκάσουν και ακόμα θυμάμαι το επόμενο πρωί, όταν στεκόμαστε όλοι σιωπηλοί να παρακολουθούμε, όχι το πλοίο να πλησιάζει την Κρήτη, αλλά την Κρήτη να έρχεται ν' αγκαλιάσει το πλοίο, όπως συμβαίνει εισπλέοντας στον κόλπο της Σούδας. Κάπου την περιγράφει αυτή τη μαγεία ο Καζαντζάκης.

Οι πρώτες εξορμήσεις της επιτροπής ήταν κοντινές, και πάλι χαριστικά, με πήραν μαζί τους. Το αυτοκίνητο που είχε διαθέσει η Νομαρχία ήταν σαράβαλο από εκείνα που είχαν εγκαταλείψει φεύγοντας οι Γερμανοί,⁵ ο στρατιώτης που τ' οδηγούσε ήταν άπειρος, και οι δρόμοι καταστραμμένοι. Σταματούσαμε κάθε τόσο ν' αλλάξουμε ή να μπαλώσουμε λάστιχο, αλλά παρ' όλα αυτά, σε δυο μέρες επισκεφτήκαμε τη Μονή Γωνιάς στο Κολυμπάρι, τα χωριά Μουρνιές και Αλικιανού, το Καστέλλι και από τον Κακόπετρο ως κάτω την Κάντανο, με την επιγραφή της ολοκληρωτικής καταστροφής της: *Hier stand Kandanos ...εδώ έστεκε η Κάντανος*. Θυμάμαι ότι καθυστερήσαμε στο μνημείο των Γερμανών αλεξιπτωτιστών, τη στήλη με τον αετό να ορμάει, που οι Κρητικοί δεν το είχαν καταστρέψει, κι ας τ' ονομάτιζαν *Το κακό πουλί*· και πιο πολύ θυμάμαι τη βαθιά συγκίνηση στις φυλακές της Αγιάς, τον τόπο όπου μαρτύρησαν κι εκτελέστηκαν μεγάλο πλήθος Κρητικοί. Έστεκε ακόμα στη θέση του ο ξύλινος πάσσαλος, όπου τους έστηναν να τους τουφεκίσουν, και ήταν από τη μια μεριά ξέφτιος, φαγωμένος από τις σφαίρες που σημάδευαν την καρδιά. Ο Καζαντζάκης πλησίασε, έκοψε μια σκίζα κι έδωσε και στους άλλους τρεις από ένα κομματάκι, να το κρατούν σαν τίμιο ξύλο. Ήταν και γενικότερα ο Καζαντζάκης, το βλέπουμε και στα έργα του, άνθρωπος της συμβολικής χειρονομίας περισσότερο, παρά του συναισθηματικά φορτισμένου λόγου.⁶

Δεν μπορούμε να ξέρουμε πόσο γνωστό ήταν το έργο του – οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις, η *Ασκητική*, ο *Χριστός* και η *Μέλισσα*, η *Οδύσσεια*– στην Κρήτη του '45. Ο σεβασμός που του έδειχναν οι Κρητικοί, όλοι, από τους δεσποτάδες ως και τον πιο απλό άνθρωπο, ήταν, πιστεύω, από την επιβολή της απλής παρουσίας του περισσότερο παρά από τη γνώση της λογοτεχνικής του προσφοράς και της πνευματικής του υπόστασης. Ως παιδί είχα κιόλας ακούσει από τον πατέρα μου πολλά, αλλά κι εγώ δεν ήταν γι' αυτά που τον έστεργα τον ψηλό, λιγνό του φίλο με τη γυριστή μυρωδάτη πίπα. Με είχε βαφτίσει καπετάν Χαρίτο, και ήταν αυτός που επίμενε να με παίρνουν μαζί τους σε κάποιες εξορμήσεις, πότε στα Μεσκλά και στον τάφο του Βενιζέλου, πότε στο Αρκάδι, πότε στ' Ανώγεια και στον Άγιο Νικόλαο. Μία μόνο φορά με μάλωσε, όταν σε δυο μέρες κατάφερα να τσακίσω ένα χοντρό καλάμι που μου είχαν κόψει για ραβδί. «Εγώ», μου είπε, «θα το βαστούσα για χρόνια.»

Το τυπικό στις εξορμήσεις ήταν να σταματά το αυτοκίνητο στην πλατεία, να κάθεται η επιτροπή στο καφενείο, ν' αναζητά τον πρόεδρο, μακάρι και τον παπά ή το δάσκαλο, για να της δώσουν στοιχεία. Όσο να φτάσουν, ο ερχομός της είχε μαθευτεί και μαζεύονταν όσοι είχαν κάτι να πουν, αλλά και άλλοι, γυναίκες οι περισσότερες, χορός ολόκληρος μαυροφόρες. Με το που καθόμαστε, πρώτος ο καφετζής, ύστερα και οι άλλοι επιμέναν να κεράσουν, καφέ, τσικουδιά, κι εμένα λουκουμί. Κιόλας από το δεύτερο χωριό, το περιμέναμε, ο Καζαντζάκης να ζητήσει ο καφές να γίνει αγγούρι, που το έπαιρνε, το καθάριζε, και μας το μοίραζε κομμάτι κομμάτι. Λιτοδίαιτος ήταν σε όλα, κι είχε το συνήθειο κάθε μπουκιά να την καθυστερεί στο στόμα, να τη χαρεί πριν καταπιεί δεν ήταν εύκολο να συγκρατηθεί κανείς, βγαίνοντας από την Κατοχή, στην Κρήτη, όπου σου τηγανίζαν για μερίδα πέντε αυγά, και όλοι σου πρόσφεραν χαριστικά κι απλόχερα, τις νοστιμιές του τόπου. Το θυμάμαι σαν σήμερα στα Μάλια, που είχαμε σταθεί σ' ένα μπιστάκι, και ο δουλευτάρης Κρητικός έκοψε ένα θεόρατο καρπούζι, το άφησε να πέσει στην πλάκα, για ν' ανοίξει, κι ύστερα έβγαλε κι έδωσε στον Καζαντζάκη ολόκληρη την καρδιά.

Όσο οι πρόκριτοι διηγόνταν τις αγριότητες των κατακτητών, συχνά και οι μανάδες τον καημό για τα παιδιά που είχανε χάσει, ο Καζαντζάκης δεν πολυσημείωνε το περισσότερο άκουγε σιωπηλός, και με τα μάτια θαρρείς θεωρούσε κι αφομοίωνε το τοπίο, μαζί και τους ανθρώπους και τα λόγια τους, όπως στα ταξίδια του, στη Γλαρέντζα, παράδειγμα, και στην Ολυμπία ή στην κοιλάδα του Ευρώτα. Τα πολλά γραψίματα τα έκανε ο Κακριδής, που τελικά και διατύπωσε το κείμενο της επίσημης Έκθεσης της Επιτροπής, πολυτονικά και σε καθαρεύουσα! Δεν κατάγραφε μόνο τα πραγματικά στοιχεία –αριθμούς, ονόματα και γεγονότα–, αλλά μαζί τους και μαντινάδες, διηγήσεις, και ό, τι άλλο άξιζε ως γλωσσικό, λαογραφικό και ιστορικό υλικό. Έχουν σωθεί τα σημειώματα, παραδόθηκαν και φυλάγονται στη Βικελαία Βιβλιοθήκη, στο Ηράκλειο⁷.

Του Καζαντζάκη η μεγάλη χάρη ήταν στην ομιλία, όταν την ώρα του ταξιδιού και στις ανάπαυλες διηγόταν από τη ζωή και τα ταξίδια του, περιστατικά που είχαν όλα έναν βαθύτερο ανθρωπιστικό απόηχο. Τον ένιωθα τότε, ή δεν τον ένιωθα, δεν ξέρω όμως όποιος θελήσει να γνωρίσει αυτόν τον σαγηνευτικό αφηγηματικό τρόπο του Καζαντζάκη δεν έχει παρά ν' αναζητήσει τις σημειώσεις του Κακριδή από τον Αύγουστο του 1953, όταν στην Αντίπολη, στη Βίλα Μανολίτα, ολημέρα οι δυο τους συνεργάζονταν για την τελική γραφή της *Ιλιάδας*, και το βράδυ, στο *ροζονάρισμα*, ο Καζαντζάκης διηγόταν, και ο φιλόλογος, μισό φανερά - μισό κρυφά, κρατούσε σημειώσεις.⁸

Πίσω στο '45, να θυμηθούμε μian από τις τελευταίες εξορμήσεις της Επιτροπής, στην ανατολική άκρη της Κρήτης, στο Τοπλού-μοναστήρι, που το σωστό μεσαιωνικό του όνομα ήταν της *Παναγιάς της Ακρωτηριανής*. Στην Κατοχή οι καλόγεροι κρύβαν παράνομο ασύρματο για την επικοινωνία με τη Μέση Ανατολή. Το 1944 οι Γερμανοί τούς έπιασαν, τους πέρασαν στρατοδικείο και εκτέλεσαν τον Ηγούμενο και άλλους έξι.⁹ Ξεκινώντας από τη Σητεία με ζώα φτάσαμε αργά στο μοναστήρι, κι έπρεπε εκεί να κοιμηθούμε. Σώζεται το επιστολικό δελτάριο που έστειλε την άλλη μέρα ο Κακριδής χαιρετισμό στη γυναίκα του, με τις υπογραφές του Ηγούμενου Κύριλλου Βοντυράκη και του Παπα-Μιχάλη Θαλασσάκη. Δεν ξέρω πόσο είναι γνωστή, αλλά από τις πιο χαρακτηριστικές φωτογραφίες που τράβηξε ο Κώστας Κουτουλάκης είναι κείνη της επιστροφής μας στη Σητεία: ο Καζαντζάκης ορθοσστητός, καβάλα σε ζώο, όπου σχεδόν τα πόδια του να φτάνουν κάτω, ίδιος ο Δον Κιχώτης στο γαίδαρο του Σάντσο Πάνσα, μετά την περιπέτεια με τους ανεμόμυλους.

Το ταξίδι τελείωσε, η συνεργασία για τη μετάφραση της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* συνεχίστηκε για πολλά ακόμα χρόνια, και συχνά ο Καζαντζάκης τις θυμόταν εκείνες τις σαράντα μέρες. Σ' ένα του γράμμα ρωτούσε: *Τί γίνεται η αγία Οικογένεια;*¹⁰ *κι ο Καπεταν Χαρίτος; Τι όραμα ήταν εκείνο της Κρήτης! Τι πίκρα, τι χαρά! Πόσο θάθελα να ξανακάναμε μian τέτοια εκστρατεία, στα νησιά ή στη Ρούμελη!*¹¹

Σημειώσεις

1. Απόσπασμα ομιλίας που εκφωνήθηκε στο Λουτράκι, σε εκδήλωση του Συνδέσμου Φιλολόγων νομού Κορινθίας, στις 18 Οκτωβρίου 2017. Έχουν προστεθεί υποσημειώσεις, αλλά ο προφορικός χαρακτήρας διατηρήθηκε στο ακέραιο.
2. Βλ. Φ. Κακριδή, «Ο "Μέγας Αλέξανδρος" του Ν. Καζαντζάκη», στον τόμο Κώστας Μουτζούρης (επιμ.) *Νίκος Καζαντζάκης, σαράντα χρόνια από το θάνατό του, Πεπραγμένα Επιστημονικού Διημέρου*, Χανιά 1-2 Νοεμβρίου 1997, σσ. 119-126.
3. *Φιλολογος*, τ. 41 (1980) σσ. 99-110.
4. Ι.Θ. Κακριδής, *84 γράμματα του Καζαντζάκη στον Κακριδή*, Νέα Εστία, Χριστούγεννα του 1977, σσ. 257-300, γράμμα αριθμ. 43, 17.10.44.

5. Βλ. *Έκθεσις τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς διαπιστώσεως ὁμοτήτων ἐν Κρήτῃ*, Πρόλογος: Μανόλης Καρέλλης, Δήμος Ἡρακλείου, Ἡράκλειο 1983, σελ. 7.
6. Θα μπορούσε να γίνει, αν δεν έγινε κιόλας, μια μελέτη για τις χειρονομίες στο ἔργο του βλ. π.χ. *Ταξιδεύοντας, Μοριάς*, σελίδες 260, 302, 306, κ.ά.
7. Πρόσφατα τα μελέτησε η Μαρία Φραγκιαδάκη, και η σχετική ανακοίνωσή της θα δημοσιευτεί στα Πρακτικά του Συνεδρίου για τη Μάχη της Κρήτης, την Κατοχή και την Αντίσταση (Καστέλλι, Θραψανό και Αρκαλοχώρι, 6-9.7.17).
8. Ἐχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *Φιλολόγος* τ. 131 (2008) 83-89 πβ. *Καθημερινή* 14.10.2007.
9. Βλ. την *Έκθεση* της Επιτροπῆς, ὄ.π. σσ. 86-88.
10. Συνηθισμένη στον Καζαντζάκη, ειρωνική παραπομπή στο ομώνυμο βιβλίο των Μαρξ και Έγκελς.
11. Βλ. Φ. Κακριδῆς, *Από την αλληλογραφία του Νίκου Καζαντζάκη με τον Ι.Θ. Κακριδή*, στο περιοδικό *Φιλολόγος*, τ. 170 (2017) 512-525.